

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 327 (075.8)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-27-1>

Шергін С.О.

<https://orcid.org/0009-0000-5995-6945>

ДІАЛЕКТИКА АГРЕСІЇ

Війна є продовження політики іншими засобами.

*Карл фон Клаузевіц,
пруський генерал, воєнний теоретик*

Війни починаються в головах людей.

З преамбули Статуту ЮНЕСКО

Стаття презентує аналітичний огляд експансіоністської політики Росії з часів Київської Русі до наших днів. Аргументовано, що історичний розвиток Російської держави побудований на територіальній експансії та агресії. Утворення російської імперії визначило головні характеристики внутрішньої і зовнішньої політики – тоталітаризм, великодержавний шовінізм та імперські амбіції. Ці якості стали рушиною силою російської політики й менталітету. У цьому контексті розглядаються також наслідки війн, у яких Росія брала участь. Систематизовано комплекс факторів, які лежать в основі агресивності російського політичного мислення і зовнішньополітичної поведінки. На підставі історичних фактів, зокрема подій російсько-української війни, аналізується її сутність і мотиви в інформаційному та міжнародному вимірі.

Зазначається, що захоплення в 1918 р. Києва військами Червоної Армії спричинило тисячі жертв серед цивільного населення. Після приєднання до договору про створення Радянського Союзу Україна опинилась прив'язаною до «радянської колісниці» майже на сімдесят років. Повномасштабне вторгнення багатонаціональної армії Росії в 2022 р. є актом грубого порушення міжнародного і гуманітарного права. Геноцид, масовий терор, знищення економічної інфраструктури й вбивство цивільного населення все ще замовчується в російських медіа. Натомість фальсифікований наратив про «визвольну місію» та «очищення від нацистів» став стереотипом російської інформаційної війни проти України. По-перше, агресія проти Української держави та її народу спрямована на знищення незалежної нації. По-друге, вона ставить на меті зупинити інтеграційний курс України, спрямований на набуття членства в Євро-Атлантичній структурі. Військова кооперація між Україною і НАТО є прийнятним засобом забезпечення європейської безпеки.

У статті також вивчається феномен політичної свідомості післявоєнного періоду. Увага фокусується на можливих змінах у ментальності українських вояків та мігрантів. Наприкінці розглядається прийдешній сценарій евентуальних трансформації міжнародної системи.

Ключеві слова: агресія, імперія, експансія, війна, російсько-українська війна, політична свідомість, пропаганда, світовий порядок.

Сучасний світ переповнений збройними конфліктами різної інтенсивності та модифікації. Класичні війни із застосуванням конвенціональної зброї, гібридні, комбіновані, війни ідентичностей та на замовлення – це не повний перелік війн,

які відбулись у минулому та відбуваються в теперешні часи. Незалежно від типів і форм війн в їхній основі лежить агресія однієї держави чи спільності проти іншої.

Системне дослідження міжнародно-політичного процесу з позицій історіософії, тобто історії держав світу, означає по суті розгляд природи міждержавних війн. Послідовне дослідження цих політичних явищ має науковий характер та емпіричну верифікацію. Цілком раціональною для з'ясування складної проблеми виникнення збройних конфліктів і війн уявляється концепція біосоціальної природи людини. Іраціональні стереотипи індивідуальної поведінки як причини міжнародних конфліктів радше належать до сфери метафізики, котра протилежна діалектичній формі мислення. При цьому історичні обставини, економічні та геополітичні фактори відіграють не останню роль у дослідженні генези та еволюції цього соціально-політичного явища.

Історичні ремінісценції: природа російської агресивності

З античних часів державні утворення прагнули досягти домінуючих геополітичних позицій по відношенню один до одного. Порушення балансу сил одним з акторів міждержавних відносин (союзів і коаліцій) призводило до військових зіткнень. Причиною цього феномену в цивілізований період історії пояснювалось «агресивною сутністю людини», або «спонтанною агресивною реакцією» протилежної сторони. Популярні на той час концепції «війни всіх проти всіх» Т. Гоббса, «боротьби за існування» і «природного відбору» Ч. Дарвіна, вчення тогочасних філософів, економістів і демографів, зокрема теорія «народонаселення» Т. Мальтуса, були спробами на основі законів живої природи пояснити сутність збройних конфліктів у соціальному середовищі. Всупереч цим спробам фундаментальна відмінність між органічною природою та людським суспільством не сприяла виробленню універсального закону їхнього функціонування.

Ставлення до війни як мистецтва збройної боротьби держав стало традиційним для політиків і вчених стародавнього й середньовічного світу, а також багатьох їх сучасних колег. Формулювання Карла фон Клаузевіца: «війна – акт насилля, що має на меті змусити супротивника виконати його волю», «війна – не тільки політичний акт, але й справжнє зняття політики, продовження політичних відносин, проведення їх іншими засобами», «війна цілих народів і при цьому народів цивілізованих завжди витікає з політичного стану і зумовлюється лише політичними мотивами» – стали класикою європейської воєнно-політичної думки XIX ст. [1, с. 15–17, 19–20, 25]. Найголовнішою заслугою німецького теоретика було трактування сутності війни не як ізольованого явища, а як більш вагомого суспільного феномену – політики. Для свого часу це був справжній науковий прорив на рівень розуміння причин виникнення та соціально-політичної сутності війни.

Варто зазначити, що багатоаспектним проблемам війни були присвячені фундаментальні праці науковців і державних діячів Середньовічного, Нового і Новітнього часу. Розгорнуту характеристику соціальної природи, а також матеріальним аспектам війн дали представники суспільної думки XIX ст., які аргументовано, на прикладі числених історичних подій і фактів показували роль війн в докапіталістичних і капіталістичних формаціях. На цей аспект діалектики війни звернули увагу К. Маркс і Ф. Енгельс, П.-Ж. Прудон, які обґрунтували соціальну природу та економічні функції війни, що були спрямованні на задоволення господарчих потреб тих чи інших суспільств і держав.

Сучасною наукою доведено, що стан агресії людської спільноти значною мірою обумовлюється спонтанною колективною реакцією і регулюється її потенціалом. Механізми мобілізації агресивного стану суспільства належать політичним інституціям – силам, які їх контролюють. Що стосується народів, то вони не нотують і не планують агресивних війн, позаяк це належить до компетенції державних діячів і політиків. Узагалі спеціалізовані державні інститути опрацьовують теоретичну базу для реалізації агресивної чи оборонної стратегії. Феноменально, але один і той самий народ можна консолідувати і мобілізувати для досягнення протилежних цілей, тобто забезпечення державного суверенітету і незалежності, так і завоювання інших народів. Хоча дані цілі протилежні, але механізм згуртування той самий – агресивна суспільна реакція. Можна по-різному ставитися до судження К. Ленца, видатного австрійського вченого, автора теорії агресивності в поведінці людей і тварин, що «агресія – це та сила, яка і руйнує, і будує, і захищає» [2, с. 91–92]. Однак, не можна заперечувати той факт, що головним проявом і засобом агресивної війни завжди виступає збройне насильство, за допомогою якого ті чи інші держави намагались і намагаються реалізувати власні інтереси під егідою національних.

У 40-50 рр. XX ст. англійський вчений і суспільний діяч Дж. Бернал активно пропагував ідею, що в ядерну еру «старе уявлення про війну як інструменту політики має бути нарешті відкинуто, бо воно втрачає сенс і дедалі більш людей бачать, що воно веде до самогубного абсурду». Вчений мав на увазі, що використання сили у формі агресивної війни під впливом ядерного фактора стає ірраціональною формою зовнішньої політики для реалізації національних інтересів. [3, с. 13].

Американські теоретики в галузі конфліктології та системного моделювання міжнародних відносин (М. Каплан, Дж. Модельський, К. Райт, А. Раппопорт, Р. Розенкранц, К. Холсті), починаючи з 50-60 рр. XX ст., вказували на важливість зміни концептуального підходу до ролі силового фактору в світовій політиці. Ставлення до війн, як раціонального інструменту зовнішньої політики і нормальних явищ у міжнародних відносинах вони вважали неприпустимим і вкрай небезпечним анахронізмом. Разом з тим, класик «політичного реалізму» в

теорії міжнародних відносин Г. Моргентау зазначав, що «в міжнародній політиці військова сила, як загроза чи потенціал, є найважливішим фактором, що забезпечує політичну могутність держави» [4, р. 29–30].

Політологи різних наукових шкіл системно досліджували природу агресивності політики Радянського Союзу. Численні праці Зб. Бжезінського, А. Даллеса, Г. Кіссінджера, Дж. Кеннана, Р. Пайпса, Б. Скоукрофта, С. Хоффмана широко публікувались у добу «холодної війни» в західних виданнях. У пострадянський період це актуальне в політичному сенсі питання стало предметом вивчення А. Брауна, А. Епплбаум, А. Раца, А. Тернбулла, Ф. Хоффмана та інших американських і європейських дослідників.

Серед зазначених дослідників на особливу увагу заслуговують ідеї голови сенатського комітету Конгресу США з питань міжнародних відносин У. Фулбрайта. У книжці «Самовпевненість сили» (1967) він висловив думку, що в основі війн і міжнародних конфліктів «лежать незрозумілі спонукання людської натури». Політик стверджував, що «причини і наслідки війни, мабуть, належать до сфери патології психіки, ніж до політики, позаяк вони більш пов'язані з несвідомим почуттям хворобливого самолюбства, ніж з тверезими розрахунками вигід і переваг» [5, р. 160, 162, 164].

Антимілітаристська позиція «сенатора від Арканзасу» зіграла роль своєчасного попередження, адресованого тогочасним політичним лідерам великих держав щодо небезпеки дестабілізації відносин Захід–Схід і можливості глобальної катастрофи. Відтак, розв'язання «карибської кризи» шляхом домовленості тогочасних лідерів двох держав врятувало світ від реальної загрози третьої світової війни.

Далекі від нашого часу міркування політичного діяча США не просто раціональні – вони вкрай актуальні в умовах чергового загострення міжнародних відносин, спричиненого намаганнями путінського режиму шляхом агресивної війни в Європі змінити світовий порядок на свою користь.

Напруженість міжнародних відносин періоду «холодної війни», а також численні регіональні конфлікти завадили спробам демократичних держав побудувати світовий порядок на засадах лібералізму. Навіть у часи розрядки міжнародної напруги і становлення багатопольярного світу мали місце небезпечні загрози і агресивні спроби з боку великих держав порушити міжнародний порядок. «Симфонією війни» найменував цей період колишній міністр оборони США Р. Гейтс [6].

Крах Радянського Союзу і дезінтеграція «соціалістичного табору» стало своєрідним каталізатором трансформації міжнародної системи і перетворення її з біполярної на монополярну (Вашингтонську). Період легітимізації та державного становлення Російської Федерації як спадкоємиці СРСР супроводжувалось складними геополітичними явищами на постсоціалістичному просторі, де вона без помітного успіху намагалась виконувати роль домінуючої сили. Водночас зростала політична напруженість

у відносинах з більшістю країн її зовнішнього оточення, передусім державами-членами НАТО. Реалізація стратегії розширення НАТО на Схід спричинила хворобливу реакцію в російському політичному істеблішменті. У відносно нетривалій період існування монополярної міжнародної системи (1992–2009) проблема національної безпеки набула життєво важливого значення. Наприклад, цей «історичний момент» знайшов відображення в офіційному документі російської держави. В ньому зазначалось, що позиція Заходу щодо євразійського регіону «справляє негативний вплив на реалізацію російських національних інтересів» [7].

Отже, зростання агресивного ставлення РФ до політики «колективного Заходу» отримало легітимний статус у рамках чинного законодавства. Насамперед цей момент стосується Північно-Атлантичного альянсу, який після закінчення «холодної війни» і появи нових міжнародних загроз (11.09.2011) оновив стратегічну концепцію, спрямовану на посилення своєї ролі в побудові нового світового порядку. Показовою була реакція російських респондентів на початку російсько-української війни, серед яких понад 60% звинуватили в її розв'язуванні США і НАТО, тоді як лише 4% звинуватили Росію [8; 9].

Витоки агресивної природи зовнішньої політики Росії необхідно шукати в її історичному минулому, коли були створені політичні засади державного устрою та національної ідеології. Створення в XV–XVI ст. централізованої держави на чолі з Москвою стало завершальним етапом формування російського етносу, що об'єднав багато інших етнічних груп. Існують різні теорії і концепції етногенезу, які належать окремим науковим школам. У цьому контексті має певний інтерес концепція «пасіонарного етногенезу» історика і етнолога Л. Гумільова. На його думку, еволюція етносу «проходить низку закономірних фаз розвитку, які можна уподібнити різним вікам людини». Він вважав, що «процес етногенезу пов'язаний з доволі визначеною генетичною ознакою». Найвищий підйом пасіонарності – це *акматична* фаза етногенезу, яка супроводжується внутрішнім суперництвом у вигляді гострих конфліктів, тому розвиток етногенезу тимчасово сповільнюється. Згодом потенціал пасіонарності вичерпується, і відповідна фаза етногенезу гальмується. Нарешті відбувається перехід до наступної фази – *надламу*, яка також характеризується внутрішніми конфліктами і громадянськими війнами. Надалі постають *інерційна*, *обскураційна*, і *меморіальна* фази. Приблизно таку схему зміни рівня пасіонарної напруги суперетнічної системи виклав Л. Гумілев у своїй книзі «Від Русі до Росії» (1992). Хоча зазначена гіпотеза не претендує на універсальність і теоретичну доведеність, але за її допомогою можна пояснювати природу агресивності і конфліктності російського етносу, який відповідно до концепції Л. Гумільова, перебуває у фазі *надламу* [10, с. 13–15].

Необхідно зазначити, що будь-яка концептуальна інтерпретація етногенезу є лише гіпотетичним припущенням, яке здебільшого не знаходить фактичного підтвердження в історичному процесі. Про неможливість існування «готової

історичної дійсності» і «теоретичної історії», а також наукового передбачення історичного розвитку свого часу висловлювались прибічники філософської парадигми «критичного раціоналізму». Наприклад, Р. Арон і К. Поппер стверджували про «неможливість соціальних наук бути схожими на теоретичну фізику» і «безпідставність теорії історичного розвитку як основи для передбачення історії» [11, р. 10, 78].

Щодо питання про історичні витоки та соціальні причини агресивності російської зовнішньої політики, то по цій тематиці проведено чимало досліджень українських науковців (В. Богданович, В. Головченко, В. Горбулін, А. Качинський, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, А. Ткаченко, В. Трубайчук, Л. Чекаленко). Так, в наукових працях В. Головченка окрему увагу приділено витокам агресивної російської політики з часів Київської Русі. Дослідник наводив слова з книги Л. Гумільова про «втрату серед населення Північно-Східної Русі почуття етнічної та державної єдності з Руссю Київською». Це відбулось внаслідок постійних міжусобиць на теренах феодальних князівств, зокрема нищівного погрому Києва (1169), вчиненого Володимиро-Суздальським князем Андрієм Боголюбським. Відзначалось, що – «на Русі так було прийнято поводитися тільки з чужоземними містами, на руські ж міста, за жодних міжусобиць, подібна практика ніколи не розповсюджувалася» [12, с. 69–70].

Мають особливе значення оцінки іноземних дослідників далеких історичних подій, що характеризують агресивні задуми політичних суперників Києва. Так, з погляду американського історика українського походження Я. Пеленського, знищення Києва як центра влади й престижу на Русі мало на меті його включення в феодальну систему з центром у Володимирі [13].

Територіальна експансія Москви найбільш яскраво виявилась в XIV–XVI ст. яка отримала політичний статус – «збирання земель». З метою символічного перетворення Москви на «Третій Рим» і побудови централізованої держави Іван IV (Грозний) планував анексію Києва, але передчасна смерть деспотичного російського самодержця завадила здійсненню агресивного політичного вчинку.

Важливо підкреслити, що і в наступні часи самодержавна і тоталітарна Росія не відмовлялась від територіальних загарблень і претензій на чужі землі. Незаперечним доказом експансіоністської сутності політики середньовічної Росії є завоювання Сибіру, що створило політичні умови для становлення її як великої держави з метою подальших територіальних загарбань.

Період створення централізованої російської держави став ключовим фактором у розвитку її експансіоністської політики. Прагнення Росії вийти до Балтійського моря активізувалось у роки правління Петра I і набуло пріоритетного значення. Після закінчення Північної війни зі Швецією Росія отримала стратегічно важливі території і в 1721 р. проголосила себе імперією. Водночас збільшився її геополітичний інтерес до південно-східного напрямку – Кавказу, Персії та Індії, куди російський імператор планував організувати

військові експедиції. Значно активізувалась експансіоністська діяльність Росії під час правління Катерини II. У результаті війн з Туреччиною (1768–1791) Росія приєднала до себе Крим і великі території під назвою Новоросії. Наслідком цієї експансії стала ліквідація Запоріжської Сечі в 1775 р. Вторгнення в Польщу та серія її розподілів дали можливість Росії розширити свої західні володіння.

Початок XIX ст. для російської експансії був пов'язаний з війною проти Швеції, війнами з Персією і горськими народами Північного Кавказу, а також війною в Криму (Східна війна). Поразка в Кримській війні від коаліції західних держав зупинила експансію Росії в напрямку Балкан і Туреччини, і вона була змушена погодитись з умовами Парижського мирного договору 1856 року. У другій половині XIX ст. Росія в черговий раз придушувала повстання польської шляхти, а також проводила локальні завоювання середньоазійських феодалних анклавів. Внаслідок завойовницьких походів вона вийшла на кордони країн Середнього Сходу [14].

Початок XX ст. для царської Росії був позначений війною з імператорською Японією. Поразка Росії у цій війні призвела до політичної кризи системи самодержавства і, як наслідок, до революції 1905 р. Перша світова війна, в якій вона теж зазнала поразки, прискорила розпад російської імперії. Підготовлений більшовиками на чолі з «ватажком світового пролетаріату» жовтневий переворот в 1917 р. створив унікальні умови для побудови радянської імперії, у форматі якої вона перебувала досить тривалий період.

Продовження традиційної для Росії політики експансії знайшло продовження після трансформації російської імперії на СРСР. Створення багатонаціональної держави визначило доктрину її зовнішньої політики – пролетарський інтернаціоналізм. Під егідою «інтернаціоналізму» з початку свого існування радянська держава взяла курс на придушення будь-яких визвольних рухів, спрямованих на отримання національної незалежності і суверенітету.

Україна стала однією з перших жертв цієї політики, коли в 1918 р. зазнала прямої інтервенції з боку більшовістської Росії. Слова засновника Радянського Союзу: «Будь-який російський соціаліст, який не визнає свободи Фінляндії та України, скотиться до шовінізму». Такий «метод» розглядав Росію в душі монархіста Денікіна – «єдина і неподільна». Пріоритет соціально-класового підходу до державотворення був покладений в основу національної політики щодо підконтрольних Москві територій колишньої імперії [15, с. 218–219].

Створення в грудні 1917 р. в Харкові маріонеткового, так званого «альтернативного уряду», який проголосив себе законною владою України, мало на меті політичними засобами ліквідувати УНР як самостійну державу. Проте, радянська влада здебільшого давала перевагу насильницьким методам вирішення питань національної політики. Військова інтервенція і захоплення військами Муравйова на початку лютого 1918 р. Києва було апофеозом

експансіоністської політики радянської влади стосовно України. Придушення місцевої влади і масовий терор проти мирного населення, під час якого загинуло близько п'яти тисяч людей різних національностей – такою була відповідь більшовиків на проголошення незалежності України [16].

Підписання договору про створення СРСР у грудні 1922 р. майже на 70 років прив'язало Україну до «радянської колісниці». Спільне існування багатьох народів у межах однієї держави не сформувало почуття політичної єдності та добровільного конформізму стосовно центральної влади. Так звана спільнота «радянський народ» не володіла почуттям єдиної національної ідентичності і тривалий час існувала як сукупність окремих етносів і народів. Радянський Союз сприймався як тимчасовий «гуртожиток», у якому народ кожної союзної республіки мріяв про створення власної держави. Пануюча ідеологія сприймалась суспільством як психологічний примус, а політичний терор став нормою соціального життя.

Варто зазначити, що створення багатонаціональної держави у форматі СРСР не тільки зберігало політичні функції Російської імперії, але й значно їх розширило. Жорстка централізація системи внутрішнього управління, придушення будь-якої опозиції, масові репресії, колоніальний тип зовнішньої політики були характерними для нової, тобто більшовицької імперії упродовж її існування. Спроби експортувати «пролетарську революцію» в Європу з метою розпалення світової революції виявились нереальними. Проте, інтервенція як засіб зовнішньої політики залишилась в арсеналі радянської держави. Підтвердженням цього слугують загарбницька війна в Фінляндії (Зимова війна) і фактична анексія країн Балтії – Латвії, Литви, Естонії в 1939–1940 рр.

Феномен Другої світової війни був спричинений багатьма факторами і не без експансіоністських намірів Москви, що доводять сучасні наукові дослідження. Союз з Великою Британією і Францією унеможлилював реалізацію доктрини безпеки СРСР, котра базувалась на територіальній експансії. Тому домовленість двох диктаторських режимів щодо розподілу сфер впливу в Європі була однією з причин війни, в якій загинули десятки мільйонів людей з різних країн світу. Перемога антигітлерівської коаліції над державами «Осі»: Берлін–Рим–Токіо кардинально змінила світовий геополітичний ландшафт і структуру міжнародних відносин.

Політичні результати Другої світової війни були використані тоталітарним режимом СРСР у системі освіти для виховання «радянського патріотизму» та в інформаційній галузі з метою звеличення міжнародного іміджу держави-переможниці. Внутрішня політика сталінського режиму щодо власного народу супроводжувалась політичними репресіями та масовими розстрілами, в першу чергу, представників інтелігенції, а також усіх потенційно небезпечних для влади громадян. По відношенню до керівників ОУН–УПА, що знаходились в еміграції на території країн Західної Європи, радянська влада практикувала

методи фізичної ліквідації. До того ж, тривалий період відносини між колишніми державами-союзниками знаходились в стані міжсистемної конфронтації, а повоєнне покоління СРСР перебувало в умовах перманентного очікування та підготовки до тотальної війни. Ситуація «керованого жаху» сприяла формуванню у повоєнного покоління радянського народу пригніченого менталітету та політичного конформізму.

Доба «холодної війни» позначилась низкою регіональних збройних конфліктів, серед яких найбільшими за політичною вагою були Корейська і В'єтнамська війни. Крім того, Карибська криза 1962 р. мала всі шанси перерости в ядерну війну між двома державами-антагоністами. Одним з резонансних міжнародних конфліктів того періоду була війна в Афганістані, котра мала згубний наслідок для радянської імперії. Афганська війна значно посилила традиційну недовіру народів СРСР до центральної влади і сприяла руйнуванню системи соціалізму.

Розпад СРСР закономірно загострив глибокі історичні й геополітичні протиріччя між Москвою та союзними республіками. Дестабілізація в окремих регіонах колишньої держави, зокрема в Придністров'ї і на Кавказі, стали каталізатором ланцюгової конфліктогенної реакції на пострадянському просторі. Жорстокі боеві дії в Чечні, Дагестані як і війна в Грузії наочно продемонстрували загарбницькі цілі політики пострадянської Росії. Війна в Сирії, а також співпраця у військово-технічній галузі з диктаторськими режимами Ірану й Північної Кореї та авантюрне втручання в африканські справи докладно характеризує сутність зовнішньої політики сучасної Росії.

Новий російський геополітичний експансіонізм був реакцією на незворотні зміни розпаду соціалістичної імперії. Як зазначали деякі російські вчені та публіцисти, основи державності центральній і місцевій владі вдавалось підтримувати тільки за допомогою жорстокого терору і міжетнічних війн. Протестні акції опозиції, здебільшого несистемної, активно придушувались у різних регіонах країни, і п'ятисотлітня війна влади проти власного народу продовжувалась. Тенденції фашизації суспільства та його політичних інститутів особливо прискорились у період встановлення диктаторського режиму ще напередодні російсько-української війни [17; 18].

Політичний феномен війни в Україні зумовлений комплексом об'єктивних і суб'єктивних факторів як історичного минулого, так і епохи Нового Модерну. Певною мірою він пов'язаний зі станом системи міжнародних відносин і кризовими явищами, що останній час відбувались у світовій економіці. Неупереджений аналіз причин глобальної кризи, в яку потрапили країни розвинутого Центру і економічно залежні від нього країни Периферії наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., дає можливість визначити її вплив на трансформацію системи міжнародних відносин. У даному випадку міжнародна система зазнала деструктивного впливу, внаслідок чого критично посилюється геополітичне суперництво між «колективним Заходом» і Росією.

Розширення НАТО викликало негативну реакцію в політичному істеблїшменті Росії і спонукало її президента на виступ у 2007 р. на безпековій конференції в Мюнхені. Промова позиціонувала модернізовану доктрину зовнішньої політики Росії у вигляді «ліберального імперіалїзму». Відбулась і трансформація моделі національної безпеки – від лїдерства на пострадянському просторі до участі в глобальному управлінні. Неприйняття однополярного світу, глобальної ролі США і стратегії розширення НАТО «до російських кордонів» – такими були основні тези «доктрини Путїна», яка стала символом нової «холодної війни». Незабаром на основі конфронтаційної за змістом і антизахідної за спрямованістю доктрини був прийнятий базовий документ – «Стратегія національної безпеки Росії до 2020 року» [19; 20].

Трансформація системи національної безпеки Росії відбувалась в період катастрофічного падіння макроекономічних показників країн «золотого мільярду», зокрема США, хоча економічний і фінансовий розвиток «останньої імперії» почав зазнавати кризових явищ ще в 1990-х рр. Кульмінацією глобальної мегакризи був дефолт валютно-фінансової системи США в 2007–2008 рр. Руйнування фондового ринку, лїквідація великих банків, гострий дефіцит зовнішньої торгівлі та знецінення американської валюти дорівнювали за наслідками Великій депресії в США в 1929–1933 рр. Пов'язана з валютно-фінансовою системою США російська економіка зазнала серйозних труднощів у зовнішній торгівлі та інвестиційній сфері. Ознаки економічного зростання на початку 2000-х рр. змінилися тривалою рецесією в життєво важливих галузях країни. Бюджетні витрати на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, освіту та розвиток науки були значно скорочені. Країна посїдала 31-е місце за писемністю, 91-е за тривалістю життя і 130-е за рівнем охорони здоров'я. Обсяг бюджетних витрат у російському ВВП складав 5,4%, що майже в десять разів менше аналогічних показників розвинених країн Заходу. За даними експертів, «тїньова економіка» країни складала майже 50% її ВВП [21, с. 431–432].

Внаслідок кризових тенденцій в соціально-економічних галузях прискорився процес економічної стагнації російських регіонів, що негативно впливало на загальну соціально-політичну нестабільність. Руйнування провідних галузей промисловості, приватизація, банкрутство та продаж значної кількості промислових підприємств зарубїжним компаніям призвело до занепаду цілої низки суб'єктів Російської Федерації. Сама РФ за своїм форматом і функціями дедалі більше перетворювалась на «асиметричну федерацію». Водночас посилилась соціальна маргіналізація широких верств населення та падіння рівня його добробуту.

Під впливом відцентрових тенденцій і зростання політичного сепаратизму унітарна в адміністративно-управлінському вимірі держава стала розпадатися на самостійні міні держави. Рекордним у цьому сенсі був кінець 1990-х рр., коли Татарія, Башкирія, Калмикія, Північна Осетія, Тува, Чувашія, Якутія та інші національні автономії в рамках колишнього СРСР почали відділятися від

Російської Федерації та проголошувати незалежність і державний суверенітет. Лише на початку 2000-х рр. процес хаотичної автономізації був унормований шляхом укладення договорів про відповідність місцевих конституцій Основному закону РФ. Сепаратистська практика не припинилась і зараз, підкладаючи бомбу уповільненої дії під Російську Федерацію. Як писав з цього приводу російський історик А. Шутов: «Досвід російської державності залишає все менш сумнівів у тому, що асиметрична федерація добром не закінчиться» [22, с. 327].

Мегацентри Росії – Москва і Санкт-Петербург, зі своїм соціальним середовищем і культурою, з автономною економікою і бізнесом практично не пов'язані з величезною російською провінцією. Однак, саме центральна влада формує політичну ідеологію управлінської еліти і світогляд на всьому пострадянському просторі. Зростання великодержавних амбіцій політичної еліти, так званого «російського дворянства», автоматично поширювалось на основну масу населення. Природним є також і те, що формування нової соціально-класової структури російського суспільства щільно пов'язано зі зростанням таких феноменів, як великодержавний шовінізм та імперська ідеологія. Значно посилюються імперські прояви та соціальна агресивність російськомовного населення внаслідок його міграції з Балтії, Кавказу, Середньої Азії. Навіть в новостворених республіках і округах громадяни російського походження зазнавали всіляких утисків, насильницьких дій і правових обмежень, що сприяло зростанню серед них почуттів колективної образи та ворожості до титульних націй.

Агресія в контексті пропаганди

Ностальгічні настрої як своєрідний ментальний синдром стали характерними для більшості громадян колишньої супердержави. Внаслідок складних соціально-політичних пертурбацій в медійному просторі «суверенної демократії» почав поширюватися ідеологічний і пропагандистський контент антизахідної спрямованості. Основу його змісту складають інсинуації щодо США, країн-членів Європейського Союзу і НАТО.

Напередодні російсько-української війни головним ідеологічним змістом російської пропаганди були ідеї «Руського миру». Для опрацювання стратегії експансії російської культури були залучені науково-дослідні інститути та інформаційно-аналітичні центри держави-агресорки. Замовлення на публікацію книжок антиукраїнського змісту було отримано від російського політичного керівництва з метою руйнування підвалин національної ідентичності українського населення. Загроза, яку вільна Україна представляє для путінського режиму, спонукала частину російської наукової спільноти звернутися до тактики дискредитації української державотворчості з позицій імперської ідеології. Захист принципів великодержавності – «єдиної і неподільної Росії» був покладений в зміст серії книжок, які побачили світ на початку нашого століття. Серед них найбільш резонансними в цьому сенсі були

публікації В. Сидоренка, С. Кара-Мурзи і очільника колективу авторів В. Аверьянова. Неупереджений аналіз цієї продукції демонструє її яскраво виражений пропагандистський контент, спрямований на деформацію української політичної свідомості [23; 24; 25].

Публікації згаданих авторів не приховують своєї антиукраїнської сутності. Так, в одній публікації зазначено: «Для України акт проголошення незалежності став актом саморуйнування»... «подібна незалежність від сумних і надто повчальних уроків нашої спільної історії є запорукою того, що всі помилки і мерзоти колишньої держави (СРСР – С.Ш.) будуть Україною успішно повторені тільки вже з префіксом «свій» [23, с. 62–63].

Після путінської промови в Мюнхені було видано чимало книжок, журнальних і газетних статей на тему нової «холодної війни» та оновленої зовнішньополітичної стратегії Росії. Програмою російського політичного «ренесансу», в якій росіян закликали встати з колін і розправити крила, стала книжка з характерною назвою «Нова руська доктрина: Час розправити крила» (2009). Автори публікації «аналітичної доповіді державній структурі» виклали програму інноваційного розвитку своєї країни з претензією на побудову «нового світу». Доповідь акцентувала увагу на ключові фактори державного розвитку: повернення ідеології, інноваційна національна система, створення інноваційної еліти, економічна модернізація, роль людського капіталу, культурна і національна політика, зовнішня політика як «світова місія» Росії. Забезпечення суб'єктності Росії та її посилення планувалось методами геополітичної і культурно-ідеологічної експансії. По відношенню до інших суб'єктів пострадянського простору пропонувалось більш активно використовувати російську дипломатію як «м'яку силу» для посилення державного потенціалу та просування ідей «Руського миру». Економічний фактор і культурна експансія, зокрема щодо України, визначались як пріоритетне завдання. «Перейти до постійної, зваженої і цілеспрямованої культурної експансії в сусідні держави», – зазначалось в аналітичній доповіді [24, с. 252–253].

У широкому розумінні державна експансія передбачає цілеспрямований тиск і втручання в територіальний і культурний простір іншої держави. У даному випадку засобом експансії є невійськова інтервенція, що призводить до трансформації таких понять, як національна свідомість і національна ідентичність. Доречно нагадати, що італійський політичний філософ А. Грамши в 1930-і рр. обґрунтував концепцію про культурну гегемонію, сутність якої полягає в тому, що для зламу політичного ладу здійснюється «молекулярна агресія». Внаслідок цього руйнується культурне ядро суспільства, а його члени залишаються без національної ідеології. На заході вчення А. Грамши про культурну гегемонію є обов'язковим предметом суспільствознавства. Відомий спеціаліст у галузі політичного лідерства, англійський політолог А. Браун підкреслював визначальну роль політичної культури в суб'єктивному

сприйнятті історії, ідентифікації лояльності та як суму політичних знань, котрі є продуктом специфічного історичного досвіду націй і соціальних груп [26].

Повномасштабне вторгнення в Україну багатонаціональної армії Росії і жорстока загарбницька війна сформувало інформаційний контент ворожої пропаганди. Геноцид, системне руйнування економіки України, ракетний терор – все це призводить до величезних людських і матеріальних втрат. Такі дії збройних сил Росії, що грубо порушують міжнародне і гуманітарне право, вперто замовчуються ЗМІ країни-терористки. Натомість фальшивий наратив про «визвольну місію» та «очищення України від нацистів» став стереотипом у російській інформаційній війні. Навіть у розпал війни пропагандистська машина Росії цинічно коментує руйнування цивільної і енергетичної інфраструктури, а також екосистеми України «ударами по військових об'єктах». «Подвигами» та «героїзмом» іменують російські медіа злочинні дії своєї армії в Україні. «Героїзм» в ім'я агресії є лише абсурдним оксюмороном, який поширюється російською пропагандою з метою маніпуляції свідомістю власного населення. У цьому зв'язку важко переоцінити роль російської історичної науки як генератора історіософських «патріотичних» доктрин і зосередженої на виправданні агресивної державної політики.

Фальшива теза про «неминучість перемоги» Росії у війні є рефреном в її пропагандистській риторичі. Цьому певною мірою сприяли політична нерішучість і тривалі вагання з боку західних партнерів України в частині надання їй адекватної військової допомоги. Застереження з боку Пентагону щодо застосування американської ракетної зброї по території агресора, який не зважає на втрати, обмежує військові можливості української армії. Крім того, передвиборчі політичні розрахунки та електоральні очікування в США та країнах ЄС певною мірою вплинули на стратегію наступальних дій України. Цей момент знайшов відображення в медійних матеріалах західних країн, аналітичні центри яких зосередженні на вивченні проблем російсько-української війни [27; 28].

Для українського народу ментальне сприйняття російсько-української війни має екзистенціональне значення, оскільки це пов'язано з життєво важливими цінностями. До слова мовити, політична свідомість і культура пострадянського українського суспільства зазнала суттєвих змін відносно соціальних і політичних цінностей і стандартів в їх раціональному сенсі. Ставлення до Росії як держави та народу докорінним чином змінилось після анексії українських територій та повномасштабного вторгнення. Відомий вислів Л. Кучми «Україна не Росія» утвердився й продовжує закріплюватися у свідомості більшості українських громадян як соціальний фактор *ідентичного спротиву* російській агресії.

В інформаційну добу можливості для інтелектуального розвитку та світогляду незрівнянно збільшуються, а патріархальність національного мислення, яка була притаманна значному прошарку українців, стає

анахронізмом. Разом з тим, перебудова національної ментальності відбувається досить повільно, наражаючись на численні соціокультурні перепони. Про цей факт життя нашого суспільства писав академік О. Прицак: «Основна проблема історій України в тому, що велика (якщо не більша!) частина українського населення аж до наших часів, а то й у наші часи, все ще живе у системі циклічного думання». На його думку, «самоусвідомлення себе як суб'єкту історії, господаря власної долі» гальмується традиційними стереотипами. Поділяючи таку думку про існування розколу в українському суспільстві, вітчизняний історик В. Ткаченко зазначає, що сьогодні його «інтегратором виступає сам державний апарат» [29, с. 12, 13, 14].

У цьому зв'язку не можна заперечувати того факту, що російська агресія поставила проблему самоідентичності України в ряд життєво важливих і пріоритетних завдань. Вона полягає не тільки в тому, що національна ідентифікація уможливорює необхідну консолідацію українського народу у важкі часи війни, але й потенційно сприяє модернізації України після її завершення. Отож, «домашнім уроком» для нашої країни є збереження української нації та підготовки до масштабної відбудови. У свою чергу, збереження національного організму потребує забезпечення надійного захисту його соціокультурного та ментального потенціалу від впливу ворожих інформаційних нападів.

Варто зазначити, що не тільки інформаційна агресія негативно впливає на індивідуальну й колективну свідомість. Перебування за межами власної країни також справляє помітний вплив на свідомість громадян. Тривале життя мільйонів українських біженців в європейських країнах сприяє трансформації політичної свідомості в бік засвоєння демократичних цінностей – прав людини, рівності громадян перед законом, свободи комунікацій тощо. Повернення на батьківщину змушує мігрантів стикатися, наприклад, з порушенням конституційних прав та іншими нерозв'язаними проблемами соціально-політичного життя. Внаслідок цього можуть виникати ментальні реакції, що спричиняють появу негативних почуттів і вражень. Ефект «повернення» широко відомий в світі серед різних верств населення – від туристів до дипломатів. Практика доводить, що для цивільних громадян «шок Батьківщиною» не має критичного агресивного прояву, триває недовго і врешті-решт люди, що повернулись із закордону, поступово адаптуються до реалій життя.

«В'єтнамський синдром» як узагальнена назва ментальної реакції і специфічної поведінки тих, хто брали участь у війні і повернулись додому, має іншу природу та наслідки. Перша і Друга світові війни дали чимало свідочств і фактів повоєнної неадекватної поведінки колишніх комбатантів у мирну добу. Активізація злочинних дій і криміналітету відбувалась у результаті соціальних негараздів у повоєнному суспільстві. Прикладом цих явищ можуть слугувати протестна поведінка ветеранів в'єтнамської війни, антивоєнні демонстрації та

суїциди серед колишніх військових. Проте, навіть у цих умовах у США зберігалась суспільна стабільність і громадський порядок. Психологічній реабілітації та адаптації американських ветеранів до цивільного життя сприяло активне залучення їх до різних форм трудової діяльності [30].

Повоєнний період національного відродження є надзвичайно складним і потребує величезних зусиль і енергії, яку дає віра в розбудову стабільної держави і суспільства на засадах законності та справедливості. Умовою для виконання цього завдання є переможна стратегія України, яка повинна підтримуватися міжнародною спільнотою та її демократичним авангардом. Підписання серії угод про гарантії надання безпеки Україні розраховано на забезпечення стабільного міжнародного порядку шляхом припинення російської агресії проти демократичних країн.

На повоєнну Росію чекає складний період реконструкції основних засад державного ладу та його невід'ємної складової – політичної ідеології. Це буде вимогати від політичної еліти та народу значного потенціалу духовної енергії та безлічі організаційних зусиль. Традиційні протиріччя і розбіжності між російським правлячим класом і фактично безправним народом будуть лише утруднювати ситуацію з вирішенням цього складного питання. Додатковим психологічним тягарем стане очікування кримінальної відповідальності для тих, хто розв'язав війну проти України та скоював на її території важкі злочини. Відповідно, сукупна ціна агресії може поступово зростати і досягти високого рівня, що евентуально вплине на появу в російському суспільстві екстремальних щодо їх розв'язанн проблем.

Оскільки відцентрові тенденції в повоєнний період не будуть слабшати, то Росія ризикує розвалитися на окремі національні республіки та автономії з втратою міжнародних позицій великої держави. Дезінтеграція Російської Федерації і політичний хаос, який може утворитися на території ядерної держави, стане небезпечним викликом світу. Слідом за розпадом держави шовінізм та імперські амбіції почнуть зникати із свідомості її громадян. Повоєнному поколінню росіян доведеться вивчатися на своїх фатальних помилках, аби не бути народом, який не здатний вивчати уроки історії. Невизначеність перспективи державного розвитку, послаблена війною та міжнародними санкціями економіка, брак інновацій і конструктивності у виробничій і бізнесовій сферах глобальної економіки визначатиме міжнародне положення Росії в якості джерела сировинних ресурсів для Центру світ-системи.

Футуристичний сценарій припускає можливість прискорення трансформації міжнародних відносин на стани національного виживання і тотального суперництва. Агресивні війни за геополітичні ресурси можуть стати характерною ознакою прийдешнього світу. У свою чергу, в умовах зростання конфронтації між центрами сили (*major powers*) подальша фрагментація світового геополітичного простору виглядає неминучою.

Важливо зазначити, що сучасні міжнародні відносини ґрунтуються на реалістичному розумінні національних інтересів у контексті плюралістичного світу. Для приборкання політичної агресивності та неконтрольованого милітаризму демократична спільнота повинна змушувати суб'єктів світової політики підпорядкуватись певним правилам міжнародної поведінки, які обмежують прагнення до геополітичного домінування та гегемонії. При цьому відповідно до теоретичних положень «політичного реалізму» впровадження механізму балансу сил є головною умовою забезпечення міжнародної стабільності. Сама ж система силової рівноваги розрахована на стримання орієнтованих на агресію держав [4, р. 179–180].

Ідея побудови міжнародного порядку на засадах ліберальної демократії не витримує руйнівних зіткнень з реаліями світової політики, насамперед, глобальних змагань за ресурси планети. До того ж, людство сплачує надто високу ціну за війни, тоді як вартість витрачених для її проведення ресурсів часто-густо перевищує отримані результати. Масштабну й тривалу війну можуть дозволити собі небагато країн, навіть серед розвинених. У цьому сенсі путінська імперія не є якимось винятком, і наслідки війни можуть стати для неї критичними. Заяви російських лідерів про готовність «воювати до кінця» свідчать про їхню безглуздість і повне нерозуміння небезпеки майбутньої ситуації [31].

Міждержавне суперництво, національний егоїзм, солідарність, взаємна допомога – в принципі адекватно відображають характер міжнародної політики. Що стосується питання про перманентний характер війн, то кожна з них не є нескінченою в контексті історичного часу. Війни закінчуються так само як і починаються – в головах людей, тому в ментальному плані абсурдність війни, що загрожує безпеці Європи, є безсумнівною. Отже, обґрунтованим і своєчасним у політичному сенсі є питання – яким міжнародним «гравцем» вигідна російсько-українська війна, котра в реальному вимірі має глобальне значення?

У цьому контексті доцільними є такі узагальнення:

- перманентна агресія як різновид політичної поведінки насамперед притаманна державам з диктаторською формою правління та безправним народом для використання у війнах за геополітичні ресурси;

- російсько-українська війна, яка спричинена комплексом об'єктивних і суб'єктивних факторів, зокрема міжнародних, стала індикатором кризових явищ глобального світу, що перебуває в стані політичної фрустрації з невизначеним вектором інтегрального розвитку;

- глобальне значення війни в Україні доводить факт безпрецедентної еміграції її населення, що ускладнює роз'язання соціально-економічних проблем в багатьох країнах світу;

- природа агресивної політики російської держави полягає в нестачі можливостей у її народів упродовж історичного часу реалізовувати матеріальні та духовні потреби суспільного життя;
- акумуляція агресивності в російському суспільстві виступає як форма сублімації – переключення невикористаної соціальної енергії в сферу деструктивної активності, що спричинено дефіцитом соціально-політичних умов для свідомого вибору демократичного розвитку;
- агресія Росії проти України висунула проблему української ідентичності та політичної свідомості на пріоритетне місце серед нагальних завдань держави, зокрема повоєнного відродження;
- закінчення російсько-української війни має бути запорукою безумовного дотримання принципів міжнародного права в галузі національної безпеки та суверенітету для легітимних держав;
- збереження та розвиток соціокультурного потенціалу і традицій українського суспільства потребує захисту від будь-яких зазіхань з боку реальних і потенційних агресорів;
- складний процес соціальної модернізації й державного оновлення вимагає консолідації політичних партій і громадянських інститутів України задля розбудови розвиненого й сталого суспільства та реалізації стратегії європейської інтеграції.

Список використаних джерел та літератури

1. Клаузевиц К. О войне. Пер. з нем. Мидгард: Єксмо, 2007. 854 с.
2. Лоренц К. Так называемое зло. К естественной истории агрессии. Обратная сторона зеркала. М.: Республика, 2016. 416 с.
3. Бернал Дж. Мир без войны. Пер с англ. М. : Издательство иностранной литературы, 1960. 500 с.
4. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. 3 rd edition. N.Y.: Alfred Knopf, 2003. 630 p.
5. Fulbright W. The Arrogance of Power. N.Y.: Random House, 1967. 284 p.
6. Gates R. Exercise of Power: American Failures, Successes, and a New Path Forward in the Post-Cold War World. N.Y.: A. Knopf, 2020. 464 p.
7. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». URL: <https://www.rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>
8. NATO. (2017). Defense expenditure of NATO countries: 2010-2017. *NATO*. 17 Jan. 2021. URL: https://www.nato.int/nato_static_f12014/assets/pdf/pdf_2017_06/20170629_170629-pr2017-111-en.pdf.
9. Kirby B. Is Russia going to invade Ukraine and what does Putin want? *BBC News*. Feb. 15, 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>.
10. Гумилев Л. От Руси до России. Очерк этнической истории. М.: Айрис-пресс, 2004. 320 с.
11. Popper K. The Poverty of Historicism. 2 nd Edition. London & New York: Routledge, 2002. 176 p.
12. Головченко В. Витоки агресивної зовнішньої політики Росії. *Київські історичні студії*. 2016. № 2. С. 68–75; Головченко В. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти Української держави. *Київські історичні студії*. 2017. № 1. С. 35-45.

13. Pelenski J. The Sack of Kiev of 1169: Its Significance for the Succession to Kievan Rus'. *Harvard Ukrainian Studies*. 1987–1988. Vol. XI. No. 3-4. 313 p.
14. История России с древнейших времён до наших дней: Учеб. Под ред. А.Н. Сахарова. М.: Изд-во Проспект, 2008. 768 с.
15. Дві Русі / За загальною ред. Л. Івшиної. К.: ЗАТ «Українська прес-група», 2005. 496 с.
16. Київ: 8 лютого 1918 року столицю захопили «червоні» війська. URL: [https://Gazeta.ua > history > do-kiyeva-uvijshli-z-gaslom-smert-ukraincam](https://Gazeta.ua/history/do-kiyeva-uvijshli-z-gaslom-smert-ukraincam)
17. Бунич И.Л. Пятисотлетняя война в России. Книга первая. СПб: «Облик», 1996. 640 с.
18. Фёдоров Ю. Россия между фашизмом и распадом. К.: Бизнесполиграф, 2017. 144 с.
19. Мюнхен-2007: 15 років тому Путін почав світовий біполярний розлад. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3401293-munhen2007-15-rokiv-tomu-putin-posav-svitovij-bipolarnij-rozlad.html>
20. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Стратегия_национальной_безопасности_Российской_Федерации
21. Валянский С., Калужный Д. Русские горки: Конец Российского государства. М.: «Издательство АСТ», 2004. 556 с.
22. Шутов А.Д. Россия в жерновах истории. М.: Вече, 2008. 512 с.
23. Сидоренко С.Н. Украина – тоже Россия. М.: Альтернатива, 2005. 304 с.
24. Новая русская доктрина: Пора расправить крылья / Аверьянов В.В. и др. М.: Яуза; Эксмо, 2009. 288 с.
25. Кара-Мурза С., Осипов Г. СССР – цивилизация будущего. Инновации Сталина. М.: Яуза; Эксмо, 2010. 320 с.
26. Bialer S. Politics, society and nationality inside Gorbachev's Russia. L.: Westview Press, 1989. 255 p.
27. Затримання військової допомоги Заходу позначиться на фронті ... URL: [https://texty.org.ua > fragments > zatrymka-vijskovoyi-dopomohy-zahodu-po...](https://texty.org.ua/fragments/zatrymka-vijskovoyi-dopomohy-zahodu-po...)
28. Інститут вивчення війни переконаний у перемозі України. URL: [https://LB.ua > 2023/02/25 > 547155_institut_vivchennya_viyuni_perekonaniy](https://LB.ua/2023/02/25/547155_institut_vivchennya_viyuni_perekonaniy)
29. Ткаченко В. Україна: quo vadis – куди йдемо? Київ: Видавництво ЛОГОС УКРАЇНА, 2017. 424 с.
30. Социальный статус ветеранов Вьетнамской войны: отношение общества и социальная защита. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-status-veteranov-vietnamskoj-voyny-otnoshenie-obschestva-i-sotsialnaya-zaschita>
31. Медведев закликав до повної ліквідації української держави – ISW. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-medvedev-likvidacija-ukrajiny-isw/32862639.html>

References

1. Klauzevits, K. (2007). *O voyne*. Margard: Eksmo. [In Russian].
2. Lorents, K. (2016). *Tak nazyvaemoe zlo. K estestvenoy istorii agresii. Obratnay storona zerkala*. Moskva: Respublika. [In Russian].
3. Bernal, Dzh. (1960). *Mir bez voyny*. М.: Izdatelstvo inostranaya literatura. [In Russian].
4. Morgenthau, H. (2003). *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. 3 rd edition. N.Y.: Alfred Knopf. [In English].
5. Fulbright, W. (1967). *The Arrogance of Power*. N.Y.: Random House. [In English].
6. Gates, R. (2020). *Exercise of Power: American Failures, Successes, and a New Path Forward in the Post-Cold War World*. N.Y.: A. Knopf. [In English].
7. Ukaz Prezidenta Rosiyskoi Federatsii ot 31 dekabia 2015 goda № 683 “O strategii natsionalnoi bezopasnosti Rosiyskoi Federatsii”. [Online]. Available from: <https://www.rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok> [In Russian].

8. NATO. (2017). Defense expenditure of NATO countries: 2010-2017. *NATO*. 17 Jan. 2021. [Online]. Available from: https://www.nato.int/nato_static_f12014/assets/pdf/pdf_2017_06/20170629_170629-pr2017-111-en.pdf. [In English].
9. Kirby, B. (2022, Feb. 15). Is Russia going to invade Ukraine and what does Putin want? *BBC News*. [Online]. Available from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589> [In English].
10. Gumil'ov, L. (2004). *Ot Rusi do Rosiyi. Ocherk etnichnoy istoriyi*. Moskva: Ayris-press. [In Russian].
11. Popper, K. (2002). *The Poverty of Historicism*. 2 nd Edition. London & New York: Routledge. [In Endlish].
12. Golovchenko, V. (2016). Vytoky agresivnoy zovnishn'oy polityky Rosiyi. *Kyiyvski istorichni studiyi*, 2, pp. 68–75; Golovchenko, V. (2017). Istoryko-informatsiyna skladova gbridnoy agresiyi Rosiyi proty Ukraiynskoy derghavy. *Kyiyvski istorichni studiyi*, 1, pp. 35-45. [In Ukrainian].
13. Pelenski, J. (1987-1988). The Sack of Kiev of 1169: Its Significance for the Succession to Kievan Rus'. *Harvard Ukrainian Studies*, (XI), 3-4. [In English].
14. Sakharova, A.N. (2008). (eds). *Istoriya Rocii s drevneyshikh vremion do nashikh dnei*. Moskva: Izd-vo Prospekt. [In Russian].
15. Ivshyna, L. (2005). *Dvi Rusi*. Kyiv: ZAT “Ukraiyns'ka pres-grupa”. [In Ukrainian].
16. Kyiv 8 lutogo 1918 roku stolytsu zakhopyly “chervoni” viys'ka. [Online]. Available from: https://Gazeta.ua › history › _do-kiyeva-uvijshli-z-gaslom-smert-ukraincam [In Ukrainian].
17. Bunich, I. (1996). *Pytisotletnya vojna v Rocii*. Kniga pervay. SPB. “Oblik”. [In Russian].
18. Feodorov, U. (2017). *Rosiya mezhdru fashizmom i raspadom*. Kiev: Biznespoligraph. [In Russian].
19. Munkhen-2007: 15 rokiv tomu Putin pochav svitovyi bipolyrnyi rozlad. *Ukrinform*. [Online]. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3401293-munhen2007-15-rokiv-tomu-putin-pocav-svitovij-bipolarnij-rozlad.html> [In Ukrainian].
20. Strategiya national'noy bezopasnosti Rosiyskoy Federatsii. [Online]. Available from: https://ru.wikipedia.org/wiki/Стратегия_национальной_безопасности_Российской_Федерации [In Russian].
21. Valynskiy, S., Kaluzhnyi, D. (2004). *Russkie gorki: Konets Rosiyskogo gosudarstva*. Moskva: “Izdatel'stvo AST”. [In Russian].
22. Shutov, A. (2008). *Rosiya v zhernovakh istorii*. Moskva: Veche. [In Russian].
23. Sidorenko, S.N. (2005). *Ukraina – tozhe Rosiya*. Moskva: Al'ternativa. [In Russian].
24. Aver'ynov, V.V. (2009). *Novaya ruskaya doktrina: Pora raspravit' kryl'ya*. Moskva: Yuza; Eksmo. [In Russian].
25. Kara-Murza, S., Osipov, G. (2010). *SSSR – tsivilizatsiya budushhego. Innovatsii Stalina*. Moskva: Yuza; Eksmo. [In Russian].
26. Bialer, S. (1989). *Politics, society and nationality inside Gorbachev's Russia*. L.: Westview Press. [In English].
27. Zatrymanny viyskovoy dopomogy Zakhodu poznachyt'sy na fronti ... [Online]. Available from: <https://texty.org.ua › fragments › zatrymka-vijskovoyi-dopomohy-zahodu-po>. [In Ukrainian].
28. Instytut vyvchenny viyny perekonanyi u peremozi Ukrainy. *LB*. [Online]. Available from: https://LB.ua › 2023/02/25 › 547155_institut_vivchennya_viyni_perekonanyi. [In Ukainian].
29. Tkachenko, V. (2017). *Ukrayina: quo vadis – kudy yidemo?* Kyiv: Vydavnytstvo LOGOS UKRAINA. [In Ukrainian].
30. Sotsial'nyy status veteranov V'yetnamskoy vojny: otnosheniye obshchestva i sotsial'naya zashchita. [Online]. Available from: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-status-veteranov-vietnamskoy-voyny-otnoshenie-obschestva-i-sotsialnaya-zaschita> [In Russian].

31. Medvedev zaklykav do povnoy likvidatsii ukrajyns'koy derzhavy – ISW. *Radio Svoboda*. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-medvedev-likvidacija-ukrajyny-isw/32862639.html> [In Ukrainian].

Shergin S. Dialectics of Aggression.

The article presents analytical survey of Russian's expansionist policy from the Kievan Rus to present time. It's argued that historical development Russian state is based on territorial expansion and military aggression. The establishment of Russian empire finally created the main characteristics of its domestic and foreign policy – totalitarianism, great-power chauvinism and empire ambitions. These qualities have become the driving power of Russian policy and mentality. In this context the consequences of wars in which Russia took part were also considered. The complex of factors and historical circumstances of the aggressive type of political thinking and foreign policy behavior has been systematized. On the base of historical facts, particularly the events of current Russian-Ukraine war, its essence and reasons have been analyzing in the information and international dimension.

It is noted that the capture of Kiev in 1918 by the troops of Red Army resulted in thousands civil victims. After affiliation with treaty on establishment of the Soviet Union in 1922 Ukraine was attached to the “Russian charity” for almost seventy years. The full-scale intervention of multinational Russian army in Ukraine in 2022 is a real violation of international land humanitarian law. Genocide, massive terror, destruction of economic infrastructure, and slaughter of civil population still kept in silence in Russian media. Instead of that faked narratives on “liberation mission of Russia: and “termination of Nazi” have become the stereotype of Russian information war against Ukraine. Firstly, aggression against Ukrainian state and people is aimed at the termination of independent nation. Secondly, aggression has a goal to stop integrational course of Ukraine that directed at the obtaining a membership in Euro-Atlantic structures. Military cooperation between Ukraine and NATO is an acceptable way to ensure the European security.

In the article the phenomena of political conscious at the post-war period is also examined. Attention is focused on the probable inflections in mentality of Ukrainian combatants and migrants. In conclusion, the oncoming scenario of eventual transformations of the international system has been considered.

Keywords: *aggression, empire, expansion, war, Russia-Ukraine war, political consciousness, propaganda, world order.*